

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ŞAM HAZİNESİ'NİN BİR MASRAF KALEMİ OLAN CEVÂLÎ'NİN MESELELERİ *

Günay KORKMAZ SAMIKIRAN**

ÖZET

Şam eyaletinde cizyenin küçük bir kısmı ve çeşitli mukataa gelirlerinin yıllık vergilerinin belli payları cevâlî ismindeki mali bir dairede toplanmış ve burada toplanan paralar “sadaka”, “surre”, “maaş ve ücret” şeklinde bazı kişilere sarf edilmiştir. Cevâlîden yapılan ödemeler Şam Hazinesi’nin başlangıçta ikinci büyük masraf maddesini oluşturmuştur. Ancak 1745’te hac kilerine sarf edilen paranın hazine gelirleri arasında artık yer almayacağına yönelik alınan kararlar cevâlî hazinenin en büyük harcama kalemi hâline gelmiştir. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cevâlîden verilen vazîfeler (ücretler) sürekli bir artış göstermiştir. Artan cevâlî vazîfeleri karşısında Osmanlı Devleti, mahlûl (düşen/boşalan) vazîfenin hazinece zapt edilmesi ve mahlûlâtıdan takâss gibi yollara başvurmuştur. Bu hususta alınan son karar ise 1811’de cevâlîden yapılacak vazîfe tevcihlerinde cizye ve mukataa gelirlerinin yıllık vergilerine zam yapılamayacağıdır. 1811 senesinde maaş tevcihlerine yönelik karar sadece Şam için alınmamış, İstanbul’da ve taşrada artan vazîfeler karşısında buralara da tatbik edilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında cevâlî malından (para) maaş ve ücret alan cevâlî-horânın kimler olduğuna değinilmiş ve bunların aynı zamanda deruhteci olabildiklerine dikkat çekilmiştir. Ardından cevâlî vazîfelerinin nasıl hesaplandığı ve hesaplama esnasında karşılaşılan mesele ve artan cevâlî vazîfeleri karşısında devletin tavrı açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak Şam Hazinesi muhasebelerinde cevâlî vazîfelerinin miktarları değerlendirilmiştir. Bahsedilen tüm bu meseleler Başkanlık Osmanlı Arşivine dayanarak neticelendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Şam, masraf, cevâlî, mahlûl, takâss.

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 05.02.2023 / Kabul tarihi: 03.06.2023

Bu makale, yazarın “XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi” başlıklı doktora tezinin “Şam Hazinesi’nin Giderleri” bölüm başlığı altında yer alan “Mevâcib Ödemeleri” kısmı esas alınarak ve gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

** Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gunyorkormaz@gmail.com, (ORCID ID: 0000-0003-3931-996X).

Giriş

Şam eyaletinin mali işleri 1567'nin sonlarına kadar Arap (Arabistan veya Halep) Defterdarlığının bünyesinde olup¹ mali işlerin başındaki kişi ise mirî gelire nazır tayin edilen Şam beylerbeyi idi. Söz konusu tarihte müstakil bir defterdarlığın oluşturulmasıyla Şam'da artık beylerbeyinin nâzırlığına ihtiyaç kalmamıştı. Ancak vergiler tahsil edilemezse defterdar beylerbeyinden yardım talep edebilmekteydi².

18. yüzyılda da vergilerin tahsil edilemediği durumlarda yine valinin (beylerbeyi) yardımına başvurulmuş, hatta kendisinden tahsil işini üstlenmesi de istenilmişti. Ancak vali, vergi tahsilatını *nâzır-ı emvâl* olarak yani bu isimle üstlenmemiştir. Söz konusu yüzyılda mali işlerde birinci dereceden yetkili kişi hâline gelen defterdar ise doğrudan başdefterdara karşı sorumluydu³. Defterdar, muhtemelen ya kendi evinde ya hazinenin saklandığı Şam Kalesi⁴ içindeki bir yerde ya da kaleye yakın bir mevkide hazine ile ilgili işlere bakmakta idi. Hazineye giren ve hazineden çıkan paralar hususunda defterdar ve ilgili taraf kadı'nın başkanlığında toplanıyor, kadı ve şahitlerin huzurunda taraflar paranın teslim edilip alındığını doğruluyor ve "hüccet-i şer'iyye" hazırlanıyordu⁵. Yani defterdar

¹ Arap (Arabistan veya Halep) Defterdarlığı şeklinde geçen kayıtlar: Halil Sahillioğlu, *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2002, 182-237-250-391; 3 *Numaralı Mühimme Defteri* (966-968/1558-1560), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993, 98/666, 178/397, 304/681, 351/786; 5 *Numaralı Mühimme Defteri* (973/1565-1566), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1994, 93/523, 109/622; 6 *Numaralı Mühimme Defteri* (972/1564-1565), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1995, 51/49, 60/66, 109/1017, 238/410. 1567 senesi sonlarında müstakil Şam Hazinesi için bk. 7 *Numaralı Mühimme Defteri* (975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1998, 15/33.

² BOA, MD, No: 16, 25/42, 13.05.979/03.10.1571.

³ BOA, C.ML., 632/25965, 29.11.1211/26.05.1797.

⁴ En azından hazineye ait paranın kalede muhafaza edildiği bilinmektedir. BOA, MD, No: 14/2, 998/1484, 23.02.979/17.07.1571.

⁵ BOA, D.BŞM.ŞMH., 1/97, 07.07.1124/10.08.1712; BOA, D.BŞM.ŞMH., 1/87, 16.12.1123/25.01.1712; D.BŞM.ŞMH., 1/104, 12.09.1124/13.10.1712; BOA,

hem bizzat yaptığı ödemeleri hem de kendisine yapılan ödemeleri kadiya tasdik ettirmek mecburiyetindeydi.

Defterdar diğer bir yandan da İstanbul'a karşı bir hesap verme sorumluluğuyla çalışmaktaydı. Bu hesap verme hazineye ait gelir gider hesapları ve makbuzlarını defter(ler)e kaydedip ardından hazırlanan defterleri İstanbul'a göndermekle sağlanmaktaydı⁶.

Hazırlanan bu defterler hazinenin gelir ve gider dökümleridir. Şam Hazinesi'nin gelirleri, Şam eyaletindeki ve bu eyaletin dışındaki yerlerin mukataa haline getirilen vergi kaynaklarının senelik bedellerine dayanıyordu⁷. Mukataa gelirleri ağırlıklı olarak hac kileri masraflarına, urban taifesinin surre ödemelerine, cevâlî vazîfelerine, kale muhafızlarına yapılan ödemelere, saray kileri için yapılan harcamalara, hilat alımlarına sarf edilmekteydi. 18. yüzyılda hazinenin en büyük harcama dilimini hac kileri masrafları oluşturmaktaydı. Bu masraf maddesini ise hazinenin önemli miktarlarda ödenek ayırdığı cevâlî harcamaları takip etmiştir⁸.

D.BŞM.ŞMH., 1/93, 25.04.1124/01.06.1712; D.BŞM.ŞMH., 1/133, 06.09.1125/26.09.1713; BOA, D.BŞM.ŞMH., 1/91, 05.03.1124/12.04.1712; BOA, D.BŞM.ŞMH., 1/123, 24.05.1125/20.04.1713.

⁶ BOA, D.BŞM.ŞMH., 6/5, 02.09.1188/06.11.1774; BOA, D.BŞM.ŞMH., 9/2, 11.06.1195/04.06.1781.

⁷ Günay Korkmaz Samıkıran, *XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi*, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2021, 190.

⁸ BOA, D.BŞM.ŞMH. 17046, 1198/1783-84; BOA, D.BŞM.ŞMH. 17049, 1203-05/1788-89-1790-91; BOA, D.BŞM.ŞMH. 17050, 1206/1791-92; BOA, D.BŞM.ŞMH. 17051, 1207/1792-93; BOA, D.BŞM.ŞMH. 17052, 1208/1793-94.

Cevâlî⁹; sadaka¹⁰, vazîfe¹¹ (maaş) ve surre ödemeleri için sarf edilecek paranın toplandığı bir daire veya büro olarak ifade edilebilir. Başlangıçta bu dairenin gelirlerini cizye oluşturmakla beraber zamanla cevâlîden sadaka, vazîfe ve surre alanların sayısının artmasıyla bazı bölgelerin mukataa paraları da buraya dâhil edilmiştir. Şam Hazinesi'nin önemli bir masraf kalemi olan cevâlîden para alanlar; Mekke ve Medine ahalisi, Şam, Kudüs sakinleri ve hazine çalışanları şeklinde tasnif edilmiştir¹². Ancak bu tasnifin ayrıntıları bilinmemektedir. Elinizdeki çalışma öncelikle cevâlî-horânın kimler olduğunu sorgulayacaktır. Daha sonra cevâlî vazîfelerinin nasıl hesaplandığına ve hesaplama esnasında karşılaşılan meseleye değinilecektir. Son olarak özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan cevâlî vazîfeleri, cevâlîye kaynak bulma arayışları ve cevâlî masrafına yönelik meselelerin ardındaki nedenler açıklanmaya çalışılacaktır.

C e v â l î - H o r â n

Osmanlı yazılı belgelerinde Mekke ve Medine için *iki harem* yani *iki korunmuş yer* manasındaki Haremeyn tabiri kullanılmıştır. Mekke, Kâbe'nin inşasından sonra *harem* yani *korunmuş yer* olarak kabul edilirken Medine

⁹ Cevâlî; cizyenin Suriye, Irak ve Mısır'daki diğer ismidir. Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul 2005, 141. Cevâlî hakkında daha fazla bilgi için bk. Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Cevâlî", *DİA.*, 7, İstanbul 1993, 436-437; Günay Korkmaz Samıkıran, "18. Yüzyılda Şam Cevâlîsi ve Cevâlî-Horân Vazîfe Defterleri", *CIEPO 22* (Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi), Bildiriler, 4-8 Ekim 2016, (Editörler: Kenan İnan, Miraç Tosun, Deniz Çolak, II, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2018, 631-646.

¹⁰ Mekke ve Medine halkına "*cevâlî sadakası*" olarak verilen paraların kaynağı Evliya Çelebi'de "*gayrimüslim haracı*" olarak geçmektedir. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz.: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, 1. Kitap-1. Cilt, İstanbul 2011, 121. Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıla kadar cizye için haraç sözcüğü kullanılmış, sonrasında cizye tabiri yaygınlaşmıştır. Halil İnalıcık, "Cizye", *DİA.*, 8, İstanbul 1993, 45.

¹¹ Vazîfe, maaş anlamında kullanılan mevâcib sözcüğü ile aynı manaya gelmektedir. Mevâcib için bk. Erhan Afyoncu, "Mevâcib", *DİA.*, 29, Ankara 2004, 418. Şam eyaletindeki kale muhafızlarının ödenekleri mevâcib sözcüğüyle ifade edilmiş, cevâlî malından yapılan ödemeler için ise daha ziyade vazîfe sözcüğü kullanılmıştır. Günay Korkmaz Samıkıran, a.g.t., 155-156. Ancak Şam Hazinesi ruznamçelerinde cevâlî vazîfeleri "*mevâcibât*" başlığı altında gösterilmekteydi. BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 70.

¹² Günay Korkmaz Samıkıran, a.g.b., 631-632; Günay Korkmaz Samıkıran, a.g.t., 163.

hicretten sonra harem sayılmıştır. Bu iki yerden sonra en kutsal mekân kabul edilen ve Müslümanların ilk kiblesi olan Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu Kudüs için *Haremeyn'in üçüncüsü* tabiri kullanılmıştır¹³. *Haremeyn'in dördüncüsü* ise Şam'dır¹⁴. Kutsal mekânları barındıran, bu korunmuş yerlere duyulan manevi hürmet cevâlî vazîfeleriyle maddi bir boyuta ulaşmıştır¹⁵. Vazîfe sahipleri; seyyidler, ulemâ, şeyhler, salih insanlar, yetimler, fakir ve muhtaç kişilerdir¹⁶. Müttekâidîn (emekliye ayrılmış) olanlar da cevâlîden düzenli vazîfe almaktaydı¹⁷. Ayrıca devlet memurları da vazîfe alanlar arasındaydı. Nitekim hacca memur edilen sakabaşı, surre kâtibi ve bevabânın harcırahları cevâlîden karşılanmıştır¹⁸. Devlet hizmetinde uzun süre çalışmış, ancak ailesinin geçimi için yeterli miras bırakmamış kişilerin eşlerine ve küçük çocuklarına da cevâlîden vazîfe verilmiştir¹⁹. Mesela, 1784 yılında vefat eden Şam Defterdarı Feyzullah Efendi'nin mirası, borçlarını dahi karşılayamayacak durumdaydı. Feyzullah Efendi'nin geride bıraktığı eşi ile on altı yaşında bir de oğlu bulunmaktaydı. Ailesinin geçimlerini sağlamak üzere kendilerine cevâlîden bir miktar vazîfe verilmesi istenmişti²⁰. Öte yandan vazîfe tahsis edilenlerin arasında ibadetle meşgul olma²¹ isteği ile farklı yerlerden gelip de Mekke ve Medine'de bulunan mücâvirlerle de rastlanmaktadır²².

Cevâlîden ücret alan Şam Hazinesi çalışanları ise ruznamçeci, mukataacı, muhasebeci, tezkireci, vezzân, sarraf ile bunların kalfa ve çıraqlarıydı (Bk. Tablo 1)²³. Ruznamçe defterlerinde Şam Hazinesi çalışanları arasında mukabelecinin olmaması dikkat çeken bir husustur. Bu, hazine çalışanları arasında mukabelecinin olmadığını göstermemektedir,

¹³ Ş. Tufan Buzpınar-Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Haremeyn", *DİA.*, 16, İstanbul 1997, 153.

¹⁴ BOA, İE.ML., 40/3852, 27.09.1105/22.05.1694.

¹⁵ Günay Korkmaz Samıkıran, *a.g.b.*, 643.

¹⁶ BOA, D.BŞM.ŞMH., 2/39, 05.03.1147/05.08.1734.

¹⁷ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 16988, 1127/1715, 3.

¹⁸ BOA, D.BŞM.ŞMH. 2/13, 08.07.1135/14.04.1723.

¹⁹ Erhan Afyoncu, "a.g.m", 419.

²⁰ BOA, AE.SABH.I., 176/11743, 21.01.1199/04.12.1784; BOA, AE.SABH.I., 237/15811, 21.04.1199/03.03.1785.

²¹ Nebi Bozkurt, "Mücâvir", *DİA.*, 31, İstanbul 2006, 445.

²² BOA, D.BŞM.ŞMH., 2/37, 05.05.1146/14.10.1733.

²³ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 46, 47.

çünkü farklı kayıtlardan bu durum teyit edilebilmektedir. Ancak, 1787'ye kadar mukabelecinin maaşını²⁴ cevâlî kaleminden almadığı yönünde bir sonuca varılabilir. Söz konusu tarih ile 1788 yılında hazine personel listesinde mukabeleciye yer verilmemiş, ancak cevâlîden maaş alanları içeren bu iki seneye ait defterin sonunda bir mukabeleci olduğu belirtilerek mukabelecinin üç ayda bir 80 kuruş ücret aldığı kaydedilmiştir²⁵. Bahsedilen iki senenin öncesindeki kayıtlarda da mukabelecinin “*beher üç ayda seksen kuruş vazîfesi*” olduğu değinilmektedir²⁶.

Tablo 1. *Şam Hazinesi'nin Personelleri ve Bunların Gündelikleri*²⁷

Şam Hazinesi Personeli	Kişi Sayısı	Yevmiye	Toplam Personel
Baş ruznamçeci	1	40 akçe	25
Ruznamçeci halifesi	1	15 akçe	
İkinci ruznamçeci halifesi	1	20 akçe	
Ruznamçeci şakirdi	6	84,75 akçe	
Baş muhasebeci	1	40 akçe	
Muhasebeci şakirdi	3	89 akçe	
Baş mukataacı	1	20 akçe	
Birinci mukataacı halifesi	1	20 akçe	
İkinci mukataacı halifesi	1	30 akçe	
Mukataacı şakirdi	1	20 akçe	
Tezkireci	1	40 akçe	
Vezzan	1	33 akçe	

²⁴ Osmanlı Devleti merkez bürokrasinin üst ve alt katmanlarına farklı uygulamalarla gelir tahsis etmiştir. 1838 yılına gelindiğinde ise genel maaş uygulamasına geçilmiştir. Muzaffer Doğan, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 20, İstanbul 2009, 33.

²⁵ BOA, C.ML., 734/29982, 20.01.1194/27.01.1780; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17047, 1202/1787-88, 24; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17048, 1203/1788-89, 25.

²⁶ BOA, C.ML., 134/5752, 29.05.1160/08.06.1747; BOA, C.ML., 667/27328, 20.01.1194/27.01.1780. Mukabelecinin maaşı hususunda daha fazla bilgi için bk. Günay Korkmaz Samukiran, *a.g.t.*, 81.

²⁷ Şam Hazinesi çalışanları ücretlerini baş-halife-şakirt şeklinde belli bir hiyerarşiye göre almaktaydı. Ancak tablodan da görüldüğü üzere bazı hazine çalışanlarına bulundukları mevkinin üstünde ya da altında ödeme yapılmıştır. Günay Korkmaz Samukiran, *a.g.t.*, 80.

Sarraf	6	70 akçe	
--------	---	---------	--

Vazîfe alanlar arasında öne çıkan aileler ise şunlardır: Eş-Şâmî, Üstavânîler, Dağıstânîler, Kâmililer, Eyyûbîler, Bekrîler, Kadı-zâdeler ve Menînîler²⁸. Ulema kökenli bu ailelerden özellikle Üstavânîler, Dağıstânîler, Menînîler ve Bekrîler gibi aileler daha çok vakıf medreselerinde müderrislik vazifesi görmekte, ayrıca tedris görevi yanında tevliyet ve cibâyet gibi diğer görevleri de birlikte yürütmekteydiler²⁹. Örneğin, Bekrî Ailesi'nden Esad Efendi'nin oğlu Mehmed Sadeddin Şam'daki Şamiyye-i Cevâne Medresesi'nde, yine Şam'da bulunan Çakmâkiyye Medresesi'nde mütevellî, kâtip, kâri-i hadis, cüz-hân gibi görevleri ifa etmekteydi. Bu görevleri karşılığında cevâlîden vazîfe alıyordu. Mehmed Sadeddin'in vefatı ile birlikte söz konusu görevler ve vazîfe kardeşleri Mehmed Sadi'ye ve Halil'e bırakılmıştır³⁰.

Cevâlî-horân ailelerin aynı zamanda deruhteci oldukları da bilinmekteydi. Mukataanın idaresini, işletmesini veya mukataaya konu olan gelirin senelik bedelini tahsil işini üstlenme *deruhte* sözcüğüyle ifade edilmiştir. Mukataayı deruhte eden kişiler, doğrudan malikâne sahibi olabilmekte, bunun yanı sıra mültezim veya tahsildar gibi "*kira toplayıcılarının oluşturduğu*"³¹ geniş bir kitleden de oluşabilmekteydi. Bu geniş kitleyi oluşturanların malikâne sahibi mi yoksa mültezim veya tahsil işini üstlenen kişi ve kişiler mi olduğu hazine ruznamçelerinde ve muhasebelerinde açıklanmamaktadır. Bundan dolayı onları *deruhteciler* olarak tanımlamak yerinde olacaktır.

²⁸ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 37, 38, 39, 42, 43, 44, 45.

²⁹ Oğuzhan Samukıran, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2013, 357.

³⁰ BOA, AE. SAMD.III., 83/8296, 05.12.1117/20.03.1706; BOA, AE. SAMD.III., 83/8301, 05.12.1117/20.03.1706.

³¹ Faruk Tabak, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emegın Kontrolü", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (çev. Zeynep Altok), (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, 145.

Akrabalık bağlarıyla örgülü³² gelir deruhteciliğinin içinde olan cevâlî-horân aileleri; Bekrî, Eyyubî, Kâmilî, Kadı-zâde ve Menîni'dir. Eşraf³³ ile güçlü bağları olan Bekrîler; Hicaz, Mısır, İstanbul ve Şam'da kolları olan, Hanefî mezhebine mensup bir ailedir. Soylarını İslam'ın ilk halifesi olan Hz. Ebu Bekir'e dayandırmışlardır. Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'e çok samimi, çok sadık anlamına gelen "Siddîk" lakabını vermiştir. Bu nedenle Hz. *Ebu Bekir es-Siddîk* olarak anılmaktadır. Bekrî Ailesi'nin soylarının Hz. Ebu Bekir'e dayandığı iddiası da onların aileleri için kullandıkları *el-Bekrî es-Siddîkî*, çoğunlukla da sadece es-Siddîkî, ibaresinde yatmaktadır³⁴.

Ailenin Şam'daki konumu, 17. yüzyılın sonlarında, kadı olarak görev yapan Kemaleddin'in oğlu Ahmed'in kariyeri üzerine kuruludur. Ahmed'in oğlu Esad Efendi (1662/63-1715/16) Bâb ve Kübrâ mahkemelerinde kadı naipliği yapmıştır³⁵. Schilcher'in eserinde Bekrî Ailesi'ne ait şecerede Esad Efendi'nin sadece Halil isminde bir oğlundan bahsedilmektedir³⁶. Ancak onun (Mehmed) Halil'in dışında Mehmed Sadeddin ve Mehmed Sadi isminde iki oğlu daha vardır³⁷.

1696-97'de Merc'e tabi Bertâyâ ve Deffâniyye mezraları Esad Efendi'nin üç oğlunun uhdesindedir. Yine Merc'de bulunan Kusayrî't-Tut mezrasının tamamı ve bir kıt'a-ı arz da Esad Efendi'ye iltizam edilmiştir³⁸. Esad Efendi'nin oğlu Mehmed Sadeddin'in, muhtemelen 1706'da, ölümü üzerine³⁹ onun boşalan hisseleri babasına ve kardeşlerine bırakılmıştır. 1712'de Esad Efendi ve oğullarına Şam'ın farklı nahiyelerine bağlı köy ve

³² Dina Rizk Khoury, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul, 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, 86.

³³ Seyyid ve şerif denilen peygamber torunları eşraf olarak tabir edilmiştir. Torunları İmam Hasan'dan gelenler "şerif" ve İmam Hüseyin evlâdına da "seyyid" denmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mülkerreme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 2013, 5. Ayrıca bk. Oğuzhan Samıkıran, *a.g.t.*, 325.

³⁴ Linda Schatkowski Schilcher, *Families in Politics (Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries)*, Steiner Verlag Weisbaden, Stuttgart 1985, 156.

³⁵ Linda Schatkowski Schilcher, *a.g.e.*, 158.

³⁶ Linda Schatkowski Schilcher, *a.g.e.*, 157.

³⁷ BOA, AE.SAMD.III., 153/15040, 05.12.1117/20.03.1706; BOA, AE.SAMD.III., 83/8296, 05.12.1117/20.03.1706.

³⁸ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 16983, 29.07.1108/21.02.1697, 7.

³⁹ BOA, AE.SAMD.III., 83/8296, 05.12.1117/20.03.1706; BOA, AE.SAMD.III., 83/8301, 05.12.1117/20.03.1706.

mezralar malikâne olarak verilmiştir⁴⁰. Ayrıca Esad Efendi, Şam'daki vakıfların denetimini de elinde tutmuş⁴¹, hatta Çakmakıyye Medresesi Vakfı'nın geliri de malikâne olarak kendisi ile oğullarına bırakılmıştır⁴². Ailenin üzerlerinde bulunan bu malikâne arazilerini önce Mehmed Sadi ve Mehmed Halil ortaklaşa idare etmişlerdir⁴³. Daha sonra bu arazileri Mehmed Halil'in tek başına sahiplendiği görülür⁴⁴.

Malikâne sahiplerinden biri, söz konusu ailenin bir diğer üyesi Mehmed Ağa es-Sıddıkî'dir. Mehmed Ağa'nın, yukarıda adı geçen Ahmed'in kardeşi Ali'nin oğlu olması muhtemeldir. Ayrıca "ağa" lakabı onun askerî gruba mensup olduğuna işaret eder. Merc'e bağlı olan Biludân köyü ve Sabûniye Camii Vakfı'nın geliri, malikâne usulüyle onun uhdesine verilmiştir⁴⁵. Mehmed Ağa Sıddıkî'nin daha sonra merhum Mustafa Paşa'nın evladının malikânciliğini yaptığı Beyt-i Sivâ köyünün gelirlerinin tahsilini de üstlendiği, yani bu malikânenin mültezimliğini yaptığı da belirtilir⁴⁶. 1713-14'te onun malikâneleri arasında yer alan Biludân köyü ile Sabûniye Camii Vakfı'na ek olarak Kefr-Mudeyra köyünün malikânciliğine de sahip olduğu görülmektedir⁴⁷. Mehmed Ağa, 1716-17'de ise Kefr-Mudeyra köyü ile birlikte Sübeynetü'l-Garbiyye köyünün de malikânciliğini üstlenmiştir⁴⁸.

⁴⁰ Malikâne olarak verilen bu köy ve mezralar şunlardır: Cermânâ, Lukaysâ, Rummân köyleri ve 'Azriyye, Müşeyrife, Kusayrû't-Tut, Deffâniyye ile Bertâyâ mezralarıdır. BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 20. Aynı arşiv kaynağının farklı sayfasında bu mezralara ek olarak Arzûtâ ve Hâmisiyye mezraları yer almıştır. Bk. *Aynı Yer*, 57.

⁴¹ Linda Schatkowski Schilcher, *a.g.e.*, 158.

⁴² BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 57.

⁴³ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 14, 24, 28.

⁴⁴ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 16997, 1151/1738-39, 2-5; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17006, 1157/1744-45, 2-5.

⁴⁵ BOA, MAD.d 1938, gurre-i Zilkade 1110-hitâm-ı Receb 1112/1 Mayıs 1699-10 Ocak 1701, 17-18.

⁴⁶ BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 37.

⁴⁷ BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 59.

⁴⁸ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 27.

Abdurrahman Çelebi Eyyubî'nin malikâneleri arasında Buvâriş ve Kalî'atü-Cendel köyleri bulunmaktadır⁴⁹. Abdurrahman Kadı-zâde ve oğulları Ömer Çelebi ile Abdulkadir, Kefrîn ve Kilye köylerini; 'arz-ı Gayta; Harîmü's-Sugrâ, Dehâmiye, Bel'a ve ^{ceğ} mezralarını ortaklaşa deruhte etmişlerdir⁵⁰. Eş-Şeyh Mehmed Kâmilî ise Ali Ağa ve Hasan Beşe isimli kişilerle birlikte Hazermâ köyünün malikâneciliğini üstlenmiştir⁵¹.

Malikâne sahipleri arasında ulema kökenli bir diğer aile Menînî'lerdir. Menînîler, Hz. Peygamber'in kabilesi olan Kureyş Kabilesi'nden geldiklerini ileri sürmüşlerdir. Trablusşam kökenli olan bu aile, Şam'ın kuzeybatısında bulunan Menîn köyüne yerleşmiş ve bu yerin ismini almışlardır. Aile üyelerinden Ali oğlu Ahmet (1669/70-1758/59) müderrislik yapmıştır⁵². Menînîler, Emeviyye Camii hatipliğini de ele geçirmişlerdir⁵³. Ahmet'in oğullarından Ömer'e Merc nahiyesindeki Meyda'îyye köyü malikâne şeklinde tevcih olunmuştur⁵⁴.

Şam'ın âyanı (şehrin önde gelenleri) olarak kabul edilen ulema kökenli bu aileler özellikle 18. yüzyıl boyunca gelir deruhteciliğinin orta tabakasını oluşturmaktaydı. Daha ziyade köy, mezra ve vakıf nezareti gelirlerini iltizamlarına almışlardı. Vazîfe almayan deruhteci ailelerden bazıları ise hami rolüyle karşımıza çıkmaktadır. Nitekim İmadî-zâdeler böyledir. Şeyh Ebubekir ile birlikte bazı fukara, cevâlî vazîfesini onların elinden almaktaydı⁵⁵.

Vazîfe tevcihlerinde birinci dereceden sorumlu olan Şam defterdarının da tabiiyetinde olanlara vazîfeler tahsis ettiği ruznamçelerden görülmektedir⁵⁶. Defterdarın hami rolü, zaman zaman suistimalleri de beraberinde getirmiştir.

⁴⁹ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 13.

⁵⁰ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 14, 29.

⁵¹ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 14.

⁵² Linda Schatkowski Schilcher, *a.g.e.*, 186.

⁵³ Richard Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir*, Tercüme Eden: H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2012, 137.

⁵⁴ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17025, 1175/1761-62, 6.

⁵⁵ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 43.

⁵⁶ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 43-44.

Peygamber soyundan gelen seyyidler ise gelir deruhteciliğinde oldukça az bir yer bulabilmişlerdir⁵⁷. Osmanlı Devleti'nin kendi meşruiyetleri için bu seyyid ve şeriflere, bunların ise Osmanlı'nın malî desteğine ihtiyacı vardı⁵⁸. Bu mali destek, cevâlî malından kendilerine tahsis edilen surre veya vazîfe yoluyla sağlanıyordu. Seyyid ve şerifler malî sorumluluğu pek üstlenmeseler de toplumda belli bir itibara sahipti. Hem devlet nezdinde hem de toplumda onlara duyulan saygı deruhteci ailelerin de eşraf ile güçlü bir bağ kurmaları sonucunu doğurmuştur. Bunlara dayanarak cevâlîden vazîfe alıyor olmanın, Şam toplumunda öne çıkabilmenin bir yolu olduğu söylenebilir.

Cevâlî Vazîfelerinin Nasıl Hesaplandığı Üzerine Değerlendirme

Ruznamçelerde dikkat çeken bir husus da, maaş ve ücret ödemelerindeki muhasebe uygulamalarıdır. Osmanlı Devleti'nin idaresindeki yerlerde maaş ve ücretler bir ayı otuz gün, bir ayı yirmi dokuz gün hesabı olmak üzere senede 354 gün üzerinden verilmektedir⁵⁹. Yani maaş ve ücretler kamerî hesap üzere tahsis edilmektedir. Ancak 1697 yılına ait, Şam valisine, kadısına ve defterdarına yazılan bir hükümde cevâlî vazîfe sahiplerinin hak ettikleri vazîfeleri şemsî hesap üzere aldıkları, bunun da mirî mala zarar verdiği belirtilmekte ve kamerî hesap üzere vazîfelerinin verilmesi istenmektedir⁶⁰. Kısacası cevâlî vazîfe sahipleri belli bir süre ücretlerini şemsî hesap üzere almışlardır. Bahsedilmesi gereken başka bir husus ise cevâlîden vazîfe alanların ücretlerinin hesaplanmasında otuz günlük bir sürenin esas alınmış olmasıdır. Bu da bir senelik ücretin 360 gün üzerinden verilmesi anlamına gelmektedir. Kamerî yıl 354 gün, şemsî yıl ise 365 gün olmasına rağmen vazîfelerin 360 gün hesabı üzerinden verilmesinin sebebi şudur: Güneş (şemsî) ve ay (kamerî) yılları aynı miktarda gün ihtiva etmemektedir. Her iki yıl arasında yaklaşık olarak 11 günlük fark vardır. 11

⁵⁷ BOA, MAD.d 1938, gurre-i Zilkade 1110-hitâm-ı Receb 1112/1 Mayıs 1699-10 Ocak 1701, 12-16-32-35; BOA, MAD.d 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126/25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, 24-27-33-37; BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 16-18-19-22-24-26-31-33-34-35.

⁵⁸ Bruce Masters, "Arap Vilayetlerinde Yarı Özerk Güçler", , *Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839* (çev. Fethi Aytuna), Editör: Suraiya Faroqhi), III, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, 246.

⁵⁹ BOA, C.M.L., 589/24263, 21.09.1101/28.06.1690.

⁶⁰ BOA, MAD.d 3423, 1109/1697, 574.

günlük fark 32 güneş yılında bir ay yılı etmektedir. 32 bütçe için 33 ay yılı bulunacaktır. 33. yıl için bir bütçe söz konusu olmayacağından o yıl atlanacaktır. Osmanlı maliye dilinde atlanan veya kaynayan yıla sıvış yılı denmektedir⁶¹. Bu durumda hazine 32 yıllık gelir elde etmesine karşılık 33 yıllık harcama yapmak zorundadır⁶². Kâtipler de bu aradaki farkı yani hazineye olan zararı bildiklerinden “*sene tashîhi*” ne başvurmuşlardır. Buna göre Divan ehli bir seneyi on iki ay ve her ayı otuzar gün olarak kabul etmiştir. Böylece bir sene 360 kabul edilmekte ve ruznamçe ve diğer defterler de bu hesaba göre hazırlanmaktadır⁶³.

Muhyeddin Muhammed, *Mecma'ü'l-Kavâ'id* adlı eserinde ise otuz gün hakkında şöyle bir açıklamada bulunur: “...*bunların o çalıştıkları bir ayın gün sayısı ki otuz gündür ve o otuz gün bölünendir*”⁶⁴. Ancak kale muhafızlarına üç ayda bir ve ilke olarak her üçüncü ayın sonunda ücretleri ödenmiştir⁶⁵. Her üç aylık dönem 88,5 gün ki buna göre her bir ay 29,5 gün demektir. Muhyeddin Muhammed'in “*bölünendir*” şeklindeki ifadesi, kale muhafızlarının maaşlarının 29,5 gün üzerinden hesap edilmesinin sebebinin açıklamaktan oldukça uzaktır. Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Vazîfelerin hesaplanmasındaki gün sayısı mevcut takvim yılına uygun düşmemektedir. Gelir ve masraf üzerine temellendirilen iki takvimin ortaya çıkardığı fark Divan ehli tarafından sene tashîhiyle çözümlenmek istenmiştir. Bu da her bir ayın 30 gün kabul edilmesi ve bir yılın da 360 gün olarak hesaplanması demektir. Kale muhafızlarının mevâciblerine yönelik ise bir sene tashîhinin neden uygulanmadığı tam olarak bilinmemektedir. Bunun nedeni cevâlî-horân vazîfe sahiplerinden çok az sayıda olan kale muhafızlarının, güvenlik gibi önemli bir alanda görev yapmaları olabilir.

⁶¹ Halil Sahillioğlu, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 27, S. 1-2, 1967, 77, 81.

⁶² Tevfik Güran, “Sıvış Yılı Krizleri”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı* (haz. Erol Özvar), Timaş Yayınları, İstanbul 2013, 92.

⁶³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgişel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, 106.

⁶⁴ *Mecma'ü'l-Kavâ'id*’den doğrudan aktaran Metehan Küçükler, *XV. Yüzyıl Osmanlı Devleti Muhasebe Uygulamalarında Yaşanan Gelişmeler: Muhyeddin Muhammed'in Mecma'ü'l-Kavâ'id Adlı Eseri*, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya 2019, 210.

⁶⁵ Halil Sahillioğlu, “Yemen’in 1599-1600 Yılı Bütçesi”, Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, 297.

Eğer ki muhafızlara maaşları eksik verilirse onların görev yerlerini terk edebilecekleri ve bu durumun da bir güvenlik zafiyetine yol açacağı bilinmektedir. Nitekim askerî görevlilerin sık sık isyan etmelerinin ardında yatan sebebin maaşlarına yönelik uygulamalar olduğu kabul görmüş bir gerçektir.

Bir başka husus da cevâliden vazîfe alacakların, almaları gereken ücretin daima yarısının hesap edilmesi veya ödemelerde sadece 30 gün olan ayların dikkate alınmış olmasıdır. Örneğin, yevmiyeleri 6 akçe olan bir ailenin muharremin başından zilhiccenin sonuna değin (1129) yani bir senelik mevâcibleri, ruznamçede 1.080 akçe olarak yazılmıştır⁶⁶. Yevmiye miktarı otuzla çarpıldığında aylık vazîfe 180 akçe çıkmakta, 180 akçe de bir sene yani 12 ile çarpıldığında 2.160 olması gerekmektedir. Ruznamçede hesap edilen 1.080 akçeye ise yukarıda açıklandığı üzere bir senenin yarısı yani 6 ay üzerinden ulaşılmaktadır. Buna göre 180 rakamı 6 ile çarpıldığında 1.080 akçe elde edilir. Vazîfe alanların sayısı ve bir kişinin veya ailenin cevâliden ayrı ayrı vazîfe almaları⁶⁷ dikkate alındığında devletin maaş ve ücretlerin hesap edilenin aksine yarısını ödeyerek hazinenin yararına yönelik bir tasarruf yapmış olabileceği düşünülmektedir. Böylece vazîfenin ödenmeyen diğer yarısının başka harcamalara yönlendirilmiş olması muhtemeldir. Ancak bunların hangi harcamalar olduğu ya da böyle bir uygulama hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Artan Cevâlî Vazîfeleri ve Buna Karşı Devletin Tavrı

Osmanlı Devleti'nin maaş ve vazîfe tevcihlerinde zaman zaman bazı düzenlemelere gittiği görülmektedir. Bu düzenlemelerden en çok karşılaşılan, paranın kıymeti üzerinde bazı değişikliklere gidilmesidir. Örneğin, 1720 senesinde kale muhafızlarının mevâcibleri⁶⁸ sağ akçe hesabı üzere verilirken düzenlemeyle çürük akçe hesabı üzerinden verilmesi emredilmiştir⁶⁹. Bu şekilde kale muhafızlarının maaşlarından dörtte bir

⁶⁶ BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 36.

⁶⁷ Cevâliden ayrı ayrı vazîfe alan aynı kişi ve aileler ile ilgili bk. BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 37, 38, 39, 40.

⁶⁸ M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, Altınordu Yayınları, Ankara 2016, 13.

⁶⁹ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Hazırlayanlar: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır ve Ahmet Zeki İzgöer, II, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, 1230.

nispetinde bir tasarruf sağlanmaktaydı. Maaş kadrolarında da kısıtlamalara gidilmiştir. Maaş kadrolarındaki düzenlemeler ve tasarruflar dolayısıyla bir kısım paranın Hazine-i Âmir'e kalması sağlanmıştır⁷⁰. Cevâlî Dairesi'nden özellikle Haremeyn⁷¹ ahalisinin ödemeleri ise sağ akçe üzerinden gerçekleşmekteydi⁷². Ancak cevâliden vazîfe tayinleri hususunda Osmanlı Devleti'nin özellikle üzerinde durduğu husus, tahsis edilecek maaşlarda irsaliye miktarına gölge düşürecek bir artışın söz konusu olmamasıdır. Gelir ve gider rakamlarının birbirine yakın olduğu veya hazinenin açık verdiği durumlarda Osmanlı Devleti cevâliden yeni vazîfelerin tayin edilmesini istememiştir⁷³. Cevâliden vazîfe alan birinin ölüm veya başka bir sebeple maaşı mahlûl⁷⁴ olduğunda yevmiyesinin bir kısmı yerine tayin edilen biri varsa ona verilir, kalan miktar da hazinece zapt olunurdu⁷⁵. 18. yüzyıla gelindiğinde ise vefat eden kişi(ler)nin maaşının kendilerine yetecek kadarının çoluk çocuğuna bırakılması, geriye kalanına ise hazine tarafından el konulması kararlaştırılmıştır. Çocukları olmayanların vazîfelerinin tamamına hazinece el konulmuştur⁷⁶. Bazı

⁷⁰ M. Münir Aktepe, *a.g.e.*, 13.

⁷¹ Haremeyn ahalisinin cevâlî surrelerine ayrılan para, Hac Kileri Dairesi'nden ödenmiştir. Bu nedenle bunların surreleri ruznamçede hac kileri masrafı içerisinde yer almıştır. Hac kileri masrafı için toplamda 82.000 kuruş sarf edilmekte, ancak bu masraf kaleminin içeriğini oluşturan maddelere ne kadar harcandığı belirtilmemektedir. Böyle olunca Haremeyn ahalisinin cevâlî surresi için ne kadar meblağ ayrılmış olduğu bilinmemektedir. Cevâlî-horân vazîfe defterleri, Haremeyn ahalisine verilen cevâlî vazîfelerinin miktarını belirlemeye imkân tanımaktadır. Bunun dışında farklı kayıtlardan da Haremeyn ahalisinin cevâlî vazîfe miktarlarına ulaşılmaktadır. Örneğin, 1713 senesinde bu miktarın 9.042 kuruş olduğu görülmektedir. BOA, D.BŞM.ŞMH., 1/140, 19.10.1125/08.11.1713. Haremeyn ahalisi dışında kalanların cevâlî ödemeleri ise ruznamçede mevâcib başlığı altında verilmiştir. BOA, MAD.d 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, 7.

⁷² "...senevî vazîfelerini cem' ve yekûn etdirdüb her ne mikdâr akçeye bâliğ olur ise işbu hesabı sağ (pâk) akçe olmak üzere Şam defterdarından ve sâ'ir lâzım gelenlerden 'alâ-eyy-i hâl tamamen cem' ve tahsil...". BOA, C.EV., 419/21204, 29.12.1214/24.05.1800; BOA, C.EV., 561/28331, 15.06.1199/25.04.1785.

⁷³ Günay Korkmaz Samıkıran, *a.g.b.*, 643; Günay Korkmaz Samıkıran, *a.g.t.*, 156.

⁷⁴ "Bir kimsenin ölümünden sonra sahipsiz ve boş kalan". İlhan Ayverdi, "Mahlûl", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2011, 1929.

⁷⁵ Erhan Afyoncu, "a.g.m", 419.

⁷⁶ BOA, KK.d 1680, 20.05.1148/08.10.1735, 16.

durumlarda vefat eden kişinin maaşının tamamı çoluk çocuğuna, ev halkına bırakılmaktaydı⁷⁷.

Vazîfe alacaklarla ilgili diğer bir husus ise “düşen mahlûlâtıdan takâss” yoluyla⁷⁸ ücret ve ulufelerin tevcih olunmasıdır. Eğer ki biri(leri)ne vazîfe tevcihi söz konusu olacaksa bu vazîfe için mümkün mertebe yeni bir gelir tayin edilmemiştir. Vefat eden kişinin maaşı ya da bir şekilde boşalan vazîfe üzerinden tevcihler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleşen bu işleme “mahlûlâtıdan takâss” denilirdi. Takâss usulünde mahlûlâtın da doğrulanması gerekmektedir. Ancak Şam defterdarları, Şam cevâlîsi malından yapılacak vazîfe tevcihlerinde belirtilen hususları göz ardı etmiş, özellikle yüzyılın sonlarına doğru cevâlîden verilecek maaşlar için yeni gelir tayin edilmesi hususunda Osmanlı Devleti’ne sürekli baskı yapmışlardır. Tayin edilen gelirler dahi yetersiz kalmış, vazîfe alan kişilerin sayısında her geçen gün artış yaşanması üzerine cevâlî kaleminin kayıtlı geliri yeni maaş tevcihlerini karşılayamamıştır⁷⁹.

Cevâlî-vazîfe defterlerine göre cevâlîden ücret alanların sayıları ve yıllık maaşları Tablo 2’de verilmiştir. Buradan vazîfe alan Şam sakinlerinin sayıları 1760-61’e kadar Mekke ve Medine ahalisinin sayılarının üstünde seyretmiştir. Ancak bu tarihten sonra vazîfe alan Mekke ve Medine ahalisinin sayıları artmış, hatta yüzyılın sonlarına doğru sayılarında iki katı bir artış söz konusu olmuştur. Haremeyn ahalisine merhamet edilmesi ve onların hayır dualarının alınması yaklaşımını benimseyen Osmanlı Devleti, artan bu vazîfeler üzerine ya yeni gelir tayin edilmesine ya da mevcut mukataa gelirlerinin senelik bedellerine zam yapılmasına izin vermiştir. Bunların da yetersiz kalması üzerine 1778 senesinden itibaren Şam Duhan Gümrüğü’nden senelik 2.500 kuruşun Haremeyn ahalisinin artan vazîfelerine sarf edilmesi istenmiştir. Artan bu vazîfeler karşısında tayin edilecek gelirlerle ilgili üzerinde durulan mesele ise mirî gelire bir akçe dahi zararın isabet etmemesiydi⁸⁰. Ancak vazîfelerin her geçen gün artması karşısında 1811 senesinde mevcut ücret alanların dışında hiçbir kimseye

⁷⁷ BOA, A.DVN.ŞKT., No: 1, 1162-63/1749-50, 195-227.

⁷⁸ Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, 905. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C. II-Kitap I, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 2018, 376; BOA, D.BŞM.ŞMH., 9/117, 20.07.1196/01.07.1782.

⁷⁹ BOA, HAT., 1387/55084, 01.08.1203/27.04.1789.

⁸⁰ BOA, C.ML., 262/10755, 02.06.1192/28.06.1778.

padişahın emri olmadan vazîfe tevcih edilemeyeceği bildirilmiştir. Gerek İstanbul'da gerekse taşrada "cizye ve mukataa gelirlerine zam ile vazîfe tevcihini" yasaklayan emre Şam tarafı uymamıştır. Şam tarafında, mevcut ocaklık mukataaların yeni vazîfe tevcihlerini karşılayıp karşılamadığı ya da verilen emirlere uyulmayarak "herkes aklına geleni mi işler" diye sorulmuş ve Şam cevâlisinden verilen vazîfe miktarının bildirilmesi emredilmiştir⁸¹.

⁸¹ BOA, TS.MA.e., 746/19, 20.09.1226/08.10.1811. Bu emrin ardından Şam tarafı cevâliden vazîfe alanların sayılarını, bunlara ödenen toplam yevmiye ve senelik miktarlarını İstanbul'a bildirmiştir. Buna göre 1812'de cevâlî malından vazîfe alanlara ödenen toplam meblağın 151.472,5 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bk. Aynı Yer.

Tablo 2. *Cevâlî Vazîfe Defterlerine Göre Cevâlî-Horân Mevcudu ve Yıllık Maaşları (Akçe-Kuruş)*⁸²

Şam					Kudüs				Mekke ve Medine				Hazine Personeli				Toplam Cevâlî-horân			
Sene	Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş		
		Akçe	Kuruş	Pâre		Akçe	Kuruş	Pâre		Akçe	Kuruş	Pâre		Akçe	Kuruş	Pâre		Akçe	Kuruş	Pâre
1704-05	170	462.659	7.710,5	29	17	37.980	633	-	-	-	-	-	21	80.850	1.347,5	-	208	581.489	9.691	-
1727-28	-	-	-	-	-	-	-	-	302	1.083.370	-	-	-	-	-	-	302	1.083.370	-	-
1735-36	-	1.848.135	-	-	-	166.035	-	-	-	653.040	-	-	-	151.135	-	-	-	2.818.345	-	-
1741-42	492	1.948.130	-	-	55	167.475	-	-	53	534.060	-	-	24	185.940	-	-	624	2.835.605	-	-
1742-43	454	1.778.070	-	-	55	160.425	-	-	118	776.680	-	-	26	185.940	-	-	653	2.901.115		
1743-44	464	1.874.692	-	-	52	159.645	-	-	240	1.534.900	-	-	25	185.940	-	-	781	3.755.177	-	-
1746-47	365	1.310.238	-	-	9	19.710	-	-	270	1.792.780	-	-	14	79.130	-	-	658	3.201.858	-	-

⁸² Bu tablo *CIEPO 22* bildiri kitabında bulunan tablodur. Yatay olarak hazırlanan tablo bildiri kitabında dikey olarak verildiğinden dolayı vazîfe miktarları kitapta eksik bir şekilde yer almıştır. Günay Korkmaz Samıkıran, a.g.b., 644. Tablonun hazırlanmasında kullanılan kaynaklar şöyledir: BOA, D.AMH.d 24630; BOA, EV.HMK.SR.d 1003. Bu defter sadece Mekke ve Medine ahalisine verilen vazîfeleri göstermektedir. Mekke'den 43, Medine'den ise 302 nefer maaş almaktadır. BOA, D.AMH.d 24877. Bu defterde nefer sayıları ve yevmiye miktarları verilmemiştir. Sadece yıllık maaşları yazılmıştır. Ayrıca Şam sakinlerinden olan 34 kişinin Şam'da bulunmamalarından dolayı bir senelik vazîfeleri Şam Hazinesi'nde saklanarak geldiklerinde kendilerine verilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Ayrıca, bu kişilerin 1 yıllık vazîfe tutarları yekûna dâhil edilmiştir. BOA, D.AMH.d 24937; BOA, EV.HMH.d 4302; BOA, D.AMH.d 24966; BOA, KK.d 2346; BOA, EV.HMH.d 4728; BOA, EV.HMH.d 4839; BOA, KK.d 4182; BOA, EV.HMH.d 5018. BOA, EV.HMH.d 5087; BOA, D.AMH.d 25147; BOA, EV.HMH.d 5844; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17047. Toplam nefer sayısı yekûn kısmında 1251 verilmiştir. Ancak başlıkların sonunda verilen rakamlar toplandığında 1294 rakamı çıkmaktadır. Nedeni ise vefat eden kişilerin toplamdan çıkarılmasıdır. Bu duruma 1788-89 tarihli defterde de rastlanmaktadır. Nitekim bu defterde ise 1336 sayısına ulaşılmıştır. BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17048.

	Şam				Kudüs				Mekke ve Medine				Hazine Personeli				Toplam Cevâlî-horân			
Sene	Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş			Nefer	Yıllık Maaş		
1748-49	419	1.625.535	-	-	51	147.045	-	-	267	1.811.220	-	-	24	184.660	-	-	761	3.768.460	-	-
1751-52	417	1.526.959	-	-	51	147.045	-	-	315	2.205.291	-	-	24	185.940	-	-	807	4.065.235	-	-
1752-53	427	1.618.154	-	-	52	145.337	-	-	339	2.355.112	-	-	24	185.940	-	-	842	4.304.543	-	-
1755-56	450	1.708.452	-	-	48	142.005	-	-	367	2.697.432	-	-	24	185.940	-	-	889	4.733.829	-	-
1757-58	432	1.645.336	-	-	47	142.545	-	-	382	2.976.660	-	-	24	185.940	-	-	885	4.950.481	-	-
1760-61	421	1.500.951	-	-	42	134.910	-	-	422	3.216.849	-	-	24	185.940	-	-	909	5.038.650	-	-
1772-73	361	1.321.107	-	-	43	133.380	-	-	460	3.436.090	-	-	24	185.940	-	-	887	5.076.517	-	-
1787-88	332	-	9.774,5 rub' 1	6	41	-	1.058,5 rub' 1	-	892	-	51.376 rub' 1	-	29	-	2.387	-	1251	-	64.596, 5	19
1788-89	330	-	9.264	-	40	-	1.023,5	15	937	-	52.192,5	18	29	-	2.090	-	1317	-	64.570, 5	13

İstanbul'un ve Şam'ın Siyasî ve Emnî (Güvenlik) Etkileri Nedeniyle Cevâlî Masraf Meselesinin Gelişmesi

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şam Hazinesi'ne bağlı mukataaların işletilmez duruma gelmesi⁸³, mukataalara dayalı borçların giderek artması⁸⁴ hazinenin sürekli açık vermesine neden olmuştur. Hazinenin açık verdiği tarihlerde bile cevâlî harcamalarının devamlı artması, dikkat çeken bir husustur (bk. Grafik 1⁸⁵). Bu harcamaların devamlı bir artış göstermesinin asıl sebebi, Osmanlı Devleti'nin *dua ordusuna* duyduğu şefkat ve merhamet hissinin Şam defterdarı tarafından çok iyi biliniyor olmasıydı. Defterdar, hazinenin ahvaline yönelik merkezden gelen emirlere bu dille karşılık vermekteydi⁸⁶. Bahsedilen durumun en bariz örneği 1771-72'de Şam eyaleti ve çevresinde bazı mukataalara ve mahallere eşkıyanın istila ve zaptı ile görülmüştür. 30 Kasım 1771'de Şam'a ulaşan Akka Mültezimi Zahir Ömer⁸⁷ saldırılarını Şam'ın yakın mahallesindeki bölgelere kadar taşımış⁸⁸; Akka, Sayda, Yafa, Hayfa, Remle ve Nablus taraflarına kadar yayılarak⁸⁹ işgal ettiği yerlerin gelirlerini gasp etmiştir⁹⁰. Zahir'in mirî gelirleri zapt etmesi sonucunda hacca tayin olunan gelirler de

⁸³ Hazine bünyesinde malikâne olarak satışa sunulan maktu/mukataa gelirlerin bazıları uzun bir süreden beri işletilmez durumdaydı. Yine de Şam Hazinesi defterlerinde bu durumdaki gelir kaynaklarının türüne, işletenin ismine ve yıllık gelirine yer verilmekteydi. BOA, MAD.d 4583, 15.10.1145/31.03.1733, 8.

⁸⁴ Yüzyılın sonuna gelindiğinde Şam Hazinesi defterdarı, hazinenin borca batmış (müstagrık-ı düyûn) olduğunu belirtmektedir. BOA, C.ML., 20/920, 15.07.1215/02.12.1800.

⁸⁵ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17006, 1157/1744-45; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17008, 1158/1745-46; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17013, 1161/1748; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17011, 1166/1752-53; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17020, 1169/1755-56; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17023, 1174/1760-61; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17034, 1185/1771-72; BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17035, 1186/1772-73.

⁸⁶ Günay Korkmaz Samukıran, a.g.b., 641.

⁸⁷ Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", *DİA.*, 44, İstanbul 2013, 90.

⁸⁸ Abdul-karım Rafeq, *The Province of Damascus 1723-1783*, Published by Khayats, Beirut 1970, 289.

⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, Türk Tarih Kurumu yayını, 433.

⁹⁰ Abdul-karım Rafeq, a.g.e., 289.

sekteye uğramıştır⁹¹. Ayrıca Zahir'in bulunduğu bölgedeki iskele ve limanların gümrük gelirlerine el koyması, hem Şam Hazinesi hem de devlet hazinesi için ciddi bir kayıp oluşturmıştır⁹². Özellikle Şam eyaleti dâhilinde bir liman şehri olan Hayfa ve civarındaki köyler, Zahir Ömer ve Ali Bey'in saldırılarına maruz kalmış ve buraların mukataa gelirlerinden Şam Hazinesi'ne ödenecek yıllık vergiler tahsil edilememiştir⁹³. Zahir Ömer'in isyanını fırsat bilen avaneleri de ödemeleri gereken paraları hazineye teslim etmemiştir⁹⁴. Yıllık vergilerin hazineye teslim edilememesi neticesinde cevâlden Haremeyn ahalisine ödenecek akçelerin tahsili de mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Haremeyn ahalisine duyduğu merhamet hissinden ötürü 1771-72'den 1774-75'e kadarki zaman zarfında toplam 95.250 kuruşu daha sonra ödenmek üzere -ber-vech-i ta'vîz⁹⁵ - surre emini aracılığıyla Şam Hazinesi'ne teslim etmiştir⁹⁶. 1775 senesinde Zahir'in bertaraf edilmesi ve 1775 ile 1776 seneleri için Merkezî Hazine'den Şam Hazinesi'ne para gönderilmesi, hazineyi bu iki senede biraz rahatlatmıştır. Ancak artan cevâlî ödemeleri, birikmiş mukataa borçlarının ödenmemesi, mukataa sahiplerinin ve mültezimlerin zenginleşmek uğruna her türlü suistimalde bulunmaları, bölgedeki farklı grupların otorite boşluğundan yararlanarak isyana kalkışmaları ve bölgede meydana gelen seferler hazineyi büyük bir malî buhrana sürüklemiştir⁹⁷.

⁹¹ BOA, D.BŞM.d 4281, 1185/1772.

⁹² Feridun Emecen, "a.g.m", 91.

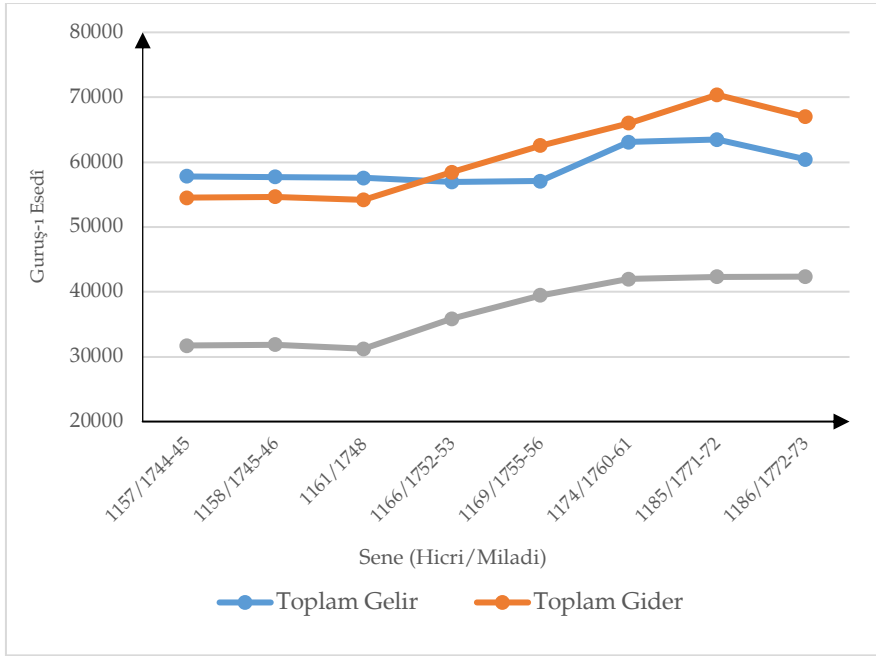
⁹³ BOA, D.BŞM.ŞMH., 6/27, 29.12.1189/20.02.1776.

⁹⁴ BOA, AE.SABH.I., 20/1716, 11.08.1188/17.10.1774

⁹⁵ Ta'vizen para verme Hazine-i Âmire'nin mevcut nakit parasından bir kısmını kullanarak Şam Hazinesi'nin acil giderlerini karşılaması, buna karşılık Şam Hazinesi'nin de henüz tahsil edilmemiş ve tahsili zaman gerektiren bazı gelir kaynaklarından elde edilecek parayı Hazine-i Âmire'ye ödemeyi taahhüt etmesidir. Ömerül Faruk Bölükbaşı, XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, 154.

⁹⁶ Günay Korkmaz Samıkıran, a.g.b., 641; BOA, D.BŞM.ŞMH., 5/ 73, 15.04.1186/16.07.1772; BOA, D.BŞM.ŞMH., 6/ 15, 15.02.1189/17.04.1775.

⁹⁷ "bin iki yüz on üç ve on dört seneleri zarfında bu havâlide hâsıl olan ihtilâl ve esfâr ve sâ'ire hasebiyle mukâta'ât ve maktu'ât dan yirmi bin gurûşdan ziyâde bâkâya pesmânde kalub...". BOA, C.ML., 61/2761, 12.07.1215/29.11.1800.

Grafik 1. Cevâlî ödemelerinin yıllara göre seyri

1771-72'dekine benzer bir durum 1800 senesinde gerçekleşen ihtilalle görülür. Bu vaziyet karşısında hazine dâhilindeki gelirlerden hazineye ödenmesi gereken 20.000 kuruştan fazla bir miktar tahsil edilememiştir. Artan cevâlî vazifeleri de hesaba katılınca, Şam Hazinesi defterdarı ya hazineye yeni bir ocaklık bağlanarak ya da Hazine-i Âmire'den 20.000 kuruş tertip edilerek meselenin çözülebileceğini ifade etmiştir. Sunulan çözüm önerisinden ilkinde karar kılınmış ve hazineye yeniden ocaklık tayin edilmiştir. Bu tarihe gelinceye kadar Yafa İskeleyi Mukataası, Şam Duhan Gümrüğü Mukataası, Kudüs Cizyesi, Beyrut Mukataası, Hayfa Mukataası, Kudüs ihtisâb geliri ve Başhâne gelirleri cevâlî ödemeleri için ayrılmış mevcut ocaklık gelirleriydi. Bunlara ilave edilen yeni ocaklık gelirleri; Trablusşam Mukataası, Sayda Mukataası ve Halep Emtia Gümrüğü'dür. Ayrıca Şam Duhan Gümrüğü'ne de zam yapılmıştır⁹⁸.

18. yüzyıl boyunca Şam, Trablusşam, Sayda ve Kudüs'ün cizye gelirlerinin neredeyse tamamı hac masraflarına finanse edilmiştir. Cizye gelirleri hac masrafları dışında cevâlî vazife ödenekleri ve Osmanlı

⁹⁸ "...müceddeden bir ocaklık zammı ve ilhâk mı buyrulur ve yahud muhâsebâtı irsâl edinceye kadar Hazîne-i Âmire'den yirmi bin gurûş mikdârı tertîb ve irsâli mi buyrulur...". BOA, C.ML., 61/2761, 12.07.1215/29.11.1800.

Devleti'nin genelindeki kalelerin bakımını üstlenen yeniçerilerin mevâcibleri için de kullanılmıştır⁹⁹. 18. yüzyılda Şam'ın cizye gelirlerinin önceliğini hac masrafları oluşturuyordu. Cevâlî masrafları için ayrılan miktarın ise çok küçük kaldığı görülmektedir. Nitekim Şam merkez ile Kudüs ve ona bağlı olan yerlerin cizye gelirinden her yıl için 2.448 kuruş, Kudüs sakinlerinin cevâlî vazîfesine ayrılmıştır¹⁰⁰. Vazîfe sahiplerinin ücretleri çoğunlukla, yukarıda da ifade edildiği gibi, Şam'a yakın yerlerin mukataa gelirlerinden karşılanıyordu.

Şam Hazinesi bünyesindeki mukataaların yıllık vergileri ağırlıklı olarak hac masraflarına, cevâlî vazîfelerine, sükker (şeker) hazinesi masrafına ve kale muhafızlarına yapılan ödemelere ayrılmaktaydı¹⁰¹. Hazinesinin en büyük harcama kalemi hac ya da diğer bir ifadeyle hac kileri masrafıdır. Hac kilerine ayrılan 82.000 Esedî kuruş 1745'e kadar hazinenin gelir giderlerine dâhil olup defterdarın kontrolündeyken bu tarihten itibaren hac emiri olan Şam valilerinin sorumluluğuna bırakılmıştır¹⁰². Hacca ayrılan paranın, hacı organize eden Şam valilerine doğrudan ulaştırılması defterdarların tahsilattaki acziyetlerinin ve zamansal aksaklıkların önünü kesmeye, böylece haccın vaktinde gerçekleşmesini sağlamaya yöneliktir¹⁰³. Hac kilerine ocaklık tayin edilen mukataaların artık Şam Hazinesi defterdarlarınca idare edilmemesi üzerine hazinenin en büyük harcama kalemi olan hac kileri masraflarının yerini cevâlî ödemeleri almıştır. Hazine giderleri içinde cevâlî ödemelerinin payı %70'i aşan oranlara ulaşmıştır (bk. Tablo 3).

Tablo 3. Cevâlî Ödemelerinin Toplam Gider İçindeki Payları¹⁰⁴

Sene (Hicri/Miladi)	Toplam Gider Kuruş	Cevâlî Masrafı Kuruş	Cevâlînin Toplam Giderdeki Payı (%)
1206/1791-92	90.200	65.667	72,80%
1207/1792-93	92.095	67.562	73,36%
1208/1793-94	90.568	66.035	72,91%
1214/1799-1800	10.9171	84.638	77,53%
1215/1800-01	112.577,5	88.044,5	78,21%

⁹⁹ Amnon Cohen, *Palestine in the 18th Century: Patterns of Government and Administration*, Magnes Press, Jerusalem 1973, 254-255.

¹⁰⁰ Günay Korkmaz Samıkıran, *a.g.b.*, 642.

¹⁰¹ BOA, C.ML., 734/29982, 20.01.1194/27.01.1780; BOA, C.ML., 632/25965, 29.11.1211/26.05.1797.

¹⁰² BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17006, 1157/1744-45, 12.

¹⁰³ Günay Korkmaz Samıkıran, *a.g.t.*, 84-191.

¹⁰⁴ BOA, D.BŞM.ŞMH.d 17052, 1208/1793-94; BOA, C.ML., 61/2761, 12.07.1215/29.11.1800.

Sonuç

Şam Hazinesi, mukataalardan elde ettiği geliri hac kilerinin masraflarının karşılanması için kullanmıştır. Hac kilerine sarf edilen meblağdan sonra cevâlî vazîfelerine tahsis edilen paralar hazinenin diğer büyük harcama kalemini oluşturmuştur. 1745'e gelindiğinde ise hac kilerine ayrılan mukataa gelirlerinin hazine defterlerinde artık yer almamasıyla cevâlî ödemeleri hazinenin en büyük harcama kalemi hâline gelmiştir. Cevâlî kavramı, sadece vazîfe yani maaş ve ücret manasına gelmemektedir. Bu kavrama cevâlî surresi olarak da rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin harem olarak kabul ettiği Mekke, Medine, Kudüs ve Şam; cevâlî surrelerini Şam Hazinesi'nden almıştır. Kısacası surre tahsislerinin bir ayağını da Şam Hazinesi oluşturmuş ve surreler cevâlî malından ödenmiştir. Cevâlî malından en fazla vazîfe alanlar seyyid ve şeriflerdir. Bunlar hem devletin hem de sıkı münasebet kurdukları bazı hamilerin himayesinde itibar gören, peygamber soyundan gelenlerdir. Özellikle seyyidler, bu itibarlarını gelir deruhteciliğinde pek bulamasalar da çeşitli nedenlerle kendilerine vazîfe tahsis edilmesiyle kazanmışlardır. Bekrî, Eyyubî, Kâmilî, Kadî-zâde ve Menîni gibi ulema kökenli aileler ise mezra, köy ve vakıf nezareti gibi gelir deruhteciliğinin yanı sıra çeşitli görevleri nedeniyle cevâlîden de vazîfe almışlardır. Öyle görünüyor ki mukataa satın almak ve cevâlî vazîfesine layık olmak Şam'da ön plana çıkabilmenin adeta bir yolu hâline gelmiştir.

18. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren cevâlî malından verilen vazîfeler sürekli artmıştır. Bu çalışma ile artan vazîfe tevcihleri karşısında Osmanlı Devleti'nin tavrı ortaya konulmuş ve 1811 senesinde maaş tevcihlerine yönelik alınan kararın sadece Şam'ı değil Osmanlı Devleti'nin genelini ilgilendiren bir mesele olduğu görülmüştür. Öyle ki vazîfe artışları, mukataalardan hazineye sağlanan gelire sekte vurmaktaydı. Artan bu cevâlî ödemeleri Şam Hazinesi'nin de bir türlü belini doğrultamamasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emîrî Tasnifi

-Sultan Ahmed-III (AE.SAMD.III): 83/8296; 83/8301; 153/15040.

-Sultan Abdulhamid-I (AE.SABH.I): 20/1716; 176/11743; 237/15811.

Anadolu Muhasebesi Defterleri (D.AMH.d): 24630; 24877; 24937; 24966; 25147.

Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d.): 4281.

Bâb-1 Defterî Baş Muhasebe Şam Hazinesi Kalemi (D.BŞM.ŞMH): 1/87; 1/91; 1/93; 1/97; 1/104; 1/123; 1/133; 1/140; 2/13; 2/37; 2/39; 5/73; 6/5; 6/15; 6/27; 9/2; 9/117.

Bâb-1 Defterî Baş Muhasebe Şam Hazinesi Kalemi Defterleri (D.BŞM.ŞMH.d.): 16983, 16988, 16997, 17006, 17008, 17011, 17013, 17020, 17023, 17025, 17034, 17035, 17046, 17047, 17048, 17049, 17050, 17051, 17052.

Cevdet Tasnifi

-Cevdet Evkaf (C.EV): 419/21204; 561/28331.

-Cevdet Maliye (C.ML): 20/920; 61/2761; 134/5752; 262/10755; 589/24263; 632/25965; 667/27328; 734/29982.

Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV.HMH.d): 4302; 4728; 4839; 5018; 5087; 5844.

Evkaf Haremeyn Mukataası Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d): 1003.

Hatt-ı Hümayun (HAT): 1387/55084.

İbnülemin Tasnifi

-İbnülemin Maliye (İE.ML): 40/3852.

Kamil Kepeci (KK.d.): 1680, 2346, 4182.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 1791, 1938, 3423, 4583, 4913.

II. Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

SAHİLLİOĞLU, Halil, Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2002.

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), <Özet-Transkripsiyon-İndeks> I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1998.

III. Kaynak Eserler

- AHMED CEVDET PAŞA, *Târih-i Cevdet*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. II-Kitap I, Ankara 2018.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, 1. Kitap-1. Cilt, İstanbul 2011.
- HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* (haz. Sevim İlgürel), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- RÂŞİD MEHMED EFENDİ, *Târih-i Râşid ve Zeyli* (haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır ve Ahmet Zeki İzgöer), Klasik Yayınları, II, İstanbul 2013.

IV. Araştırma ve İnceleme Eserleri

- AFYONCU, Erhan, "Mevâcib", *DİA.*, Ankara 2004, 29, 418-420.
- AKTEPE, M. Münir, *Patrona İsyanı (1730)*, Altınordu Yayınları, Ankara 2016.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, II, İstanbul 2011.
- BOZKURT, Nebi, "Mücâvir", *DİA.*, İstanbul 2006, 31, 445-446.
- BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- BUZPINAR, Ş. Tufan, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Haremeyn", *DİA.*, İstanbul 1997, 16, 153-157.
- COHEN, Amnon, *Palestine in the 18th Century: Patterns of Government and Administration*, Magnes Press, Jerusalem 1973.
- DOĞAN, Muzaffer, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2009, 20, 33-68.
- EMECEN, Feridun, "Zâhir el-Ömer", *DİA.*, İstanbul 2013, 44, 90-91.
- ERGİN, Osman, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2005.
- ES-SEYYİD, Seyyid Muhammed, "Cevâlî", *DİA.*, İstanbul 1993, 7, 436-437.
- GÜRAN, Tevfik, "Sıvış Yılı Krizleri", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı* (haz. Erol Özvar), Timaş Yayınları, İstanbul 2013, 90-93.
- İNALCIK, Halil, "Cizye", *DİA.*, İstanbul 1993, 8, 45-48.

KHOURY, Dina Rizk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul, 1540-1834*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

KORKMAZ SAMIKIRAN, Günay, *XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi*, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2021.

_____, "18. Yüzyılda Şam Cevâlîsi ve Cevâlî-Horân Vazîfe Defterleri", *CIEPO 22 (Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi)*, *Bildiriler* (Editörler: Kenan İnan, Miraç Tosun, Deniz Çolak), 4-8 Ekim 2016, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2018, II, 631-646.

KÜÇÜKER, Metehan, *XV. Yüzyıl Osmanlı Devleti Muhasebe Uygulamalarında Yaşanan Gelişmeler: Muhyeddin Muhammed'in Mecma'ü'l-Kavâ'id Adlı Eseri*, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya 2019.

LEEUEWEN, Richard Van, *Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir* (çev. H. Ebru Aksoy), Küre Yayınları, İstanbul 2012.

MASTERS, Bruce, "Arap Vilayetlerinde Yarı Özerk Güçler", *Türkiye Tarihi: Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839* (çev. Fethi Aytuna), (Editör: Suraiya Faroqhi), Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, III, 229-251.

RAFEQ, Abdul-karım, *The Province of Damascus 1723-1783*, Published by Khayats, Beirut 1970.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Sıvış Yılı Buhranları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1967, C. 27, S. 1-2, 75-111.

_____, "Yemen'in 1599-1600 Yılı Bütçesi", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, 237-319.

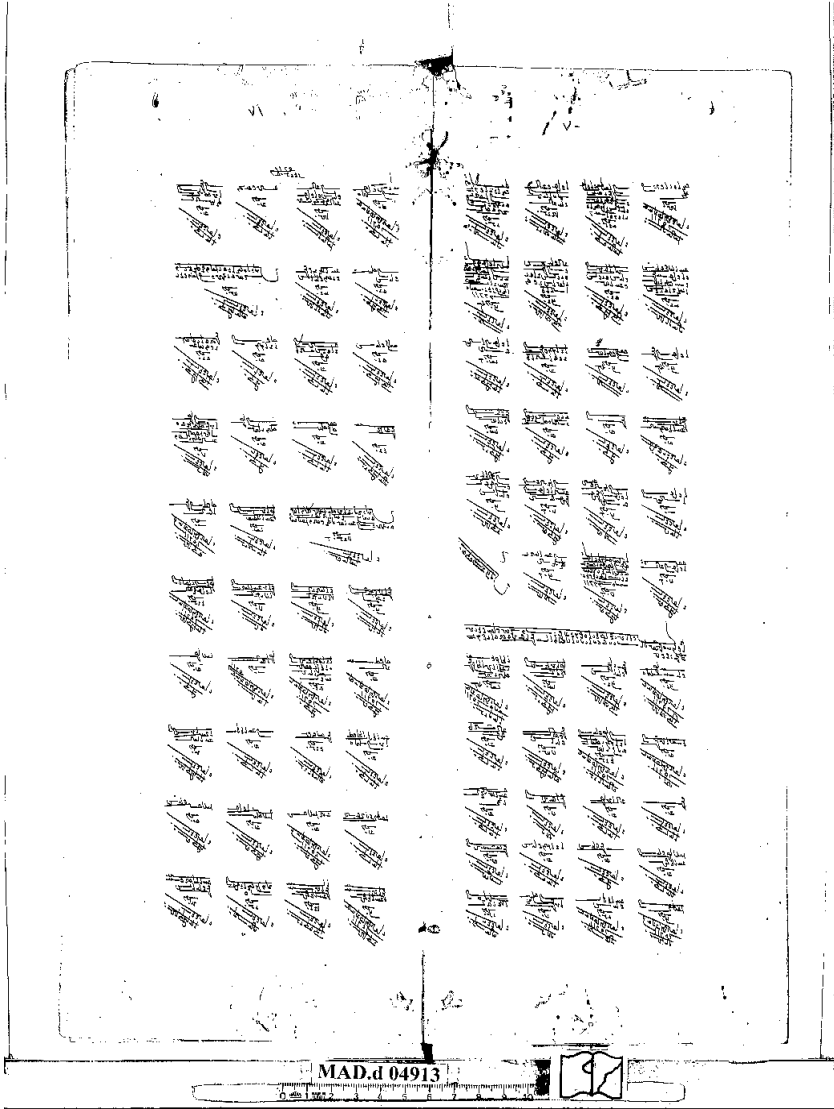
SAMIKIRAN, Oğuzhan, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2013.

SCHILCHER, Linda Schatkowski, *Families in Politics (Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries)*, Steiner Verlag Weisbaden, Stuttgart 1985.

TABAK, Faruk, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emegın Kontrolü", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım* (çev. Zeynep Altok), (Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, 143-164.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

EK. Şam Hazinesi ruznamçe defterinde cevâlî-horân ve mevâcibleri (BOA. MAD. 4913)

“ISSUES OF JAWĀLĪ, AN EXPENSE ITEM OF THE TREASURE OF DAMASCUS IN
THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY”

Abstract

In the province of Damascus, a small portion of the jizyah and certain shares of the annual taxes of various mukataa revenues were collected in a financial department called cevâlî (jawālî), and the money collected here was spent on certain individuals in the form of "alms", "surre", "salary and wages". Payments made from jawālî department initially constituted the second largest expenditure item of the Damascus Treasury. However, with the decision taken in 1745 that the money spent on the pilgrimage rations would no longer be included in the treasury revenues, jawālî became the largest expenditure item of the treasury. Particularly from the second half of the 18th century onwards, the vazîfe (wages) paid out of jawālî increased continuously. In the face of increasing jawālî wages, the Ottoman Empire resorted to means such as the seizure of the jawālî related to vacant positions by the treasury and mahlûlâtдан takâss. The last decision taken in this regard in 1811 was that the annual taxes of jizyah and mukataa revenues could not be increased in the assignment of wages to be made from jawālî. In 1811, the decision regarding the assignment of salaries was not only taken for Damascus, but was also applied to Istanbul and the provinces in the face of increasing wages in these areas. In the first part of the study, it is mentioned who were the jawālî-horân who received salaries and wages from the jawālî property (money) and it is pointed out that they could also be deruhteci. Then, how the jawālî wages/fees were calculated, the problems encountered during the calculation and the attitude of the state towards the increasing jawālî wages are explained. Finally, the amounts of jawālî wages in the accounts of the Damascus Treasury are evaluated. All these issues have been tried to be concluded on the basis of the Presidency Ottoman Archive.

Keywords

Damascus, expenditure, jawālî, mahlûl, takâss.